

Aile Kavramına Kuramsal Bir Bakış

A Theoretical Perspective of Family Concept

Saliha Hallaç, Fatma Öz

Özet

Toplumsal bir birim olan “aile” kavramı, pek çok tartışmanın yapıldığı odak bir nokta olmuştur. Popüler yaklaşım ailenin ne olduğu ile ilgili ya da en azından ne olabileceği ile ilgilidir. Her bir aile yapı, fonksiyon ve gereksinimleriyle ayrı bir varlıktır. O toplumun üyelerini şekillendirir, besler ve toplumsal kurumlardan daha fazlasıdır. Ailenin ve işlevlerinin algılanması pek çok faktöre göre farklılaşabilmekte ve aile üyelerinin tutumlarını ve davranışlarını da etkileyebilmektedir. Bu nedenle günümüzde bireyin sağlığı kadar aile sağlığı kavramı önemlidir. Bu bakış açısıyla bu yazıda aile kuramsal ve kavramsal yapısıyla anlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Aile, aile kuramları.

Abstract

The family concept as a social unit has become the focus of much debate. Popular approach is to find out what is related to the family. Each family is a separate entity with its unique structure, function and requirements. It embodies and nourishes the members of society, and has a more important place than that of social institutions. The perception of the family and its functions can vary based on many different factors and could affect the attitudes and behaviors of family members. For this reason, nowadays the concept of the family health is as much important as the individual's health. With this perspective in mind, theoretical and conceptual structure of the family will be explained in this article.

Key words: Family, family theories.

İNSANLIK TARİHİ kadar eski, toplumsal bir birim olan “aile” kavramı, çeşitli formlar içine girerek yapısal ve biçimsel değişimler geçirse de 21.yy da da önemini korumuş ve biyolojik, sosyolojik, ekonomik, politik pek çok tartışmanın yapıldığı odak bir nokta olmuştur. Popüler yaklaşım ailenin ne olduğu ile ilgili ya da en azından ne olabileceği ile ilgilidir.[1] Bu “ideal” model ailenin anne, baba ve en az bir çocuğu içeren çekirdek bir ünite olarak adlandırılır ve burada geleneksel cinsiyete özgü ayrımlar yapılır. Örneğin; baba aile reisdidir, geçimi sağlar; anne, evde kalır, yemek pişirir, temizlik yapar gibi.[1] Aile kavramıyla ilgili pek çok farklı tanımlamalar olmasına rağmen, çoğu aile teorisyenleri “yakın olan başka biriyle yaşayan ve bir mekanı paylaşan, iki veya daha fazla bireyleri içeren, bazı duygusal bağların kurulduğu, birbiriyle ilgili sosyal durumlar, roller ve görevlerin üstlenildiği, sevgi, ait olma duygularının paylaşıldığı” konusunda hemfikirdir.[2]

Her bir aile yapı, fonksiyon ve gereksinimleriyle ayrı bir varlıktır ve toplumun üyelerini şekillendirir, besler ve toplumsal kurumlardan daha fazlasıdır.[1-4] Aile işlevleri, aile üyeleri tarafından ailenin ve üyelerinin bireysel gereksinimlerinin karşılandığı ve

sürdürüldüğü aktiviteler ve davranışlar olarak tanımlanmaktadır.[2,5] Bu işlevlerin yerine getirilmesinde yaşanan zayıflık veya güçlülüğün diğer işlevleri de etkileyeceği bilinmektedir. Bilinmesi gereken bir başka nokta, bu işlevlerin aile ve üyeleri tarafından nasıl algılandığıdır. Çünkü işlevlerin algılanması dönemlere, siyasi, politik, sosyolojik ve ekonomik değişimlere göre farklılaşabilmekte ve aile üyelerinin tutumlarını ve davranışlarını da etkileyebilmektedir.[6] Böylece günümüzde de bireyin sağlığı kadar aile sağlığı kavramı geçerli olmakta bireylerin ve ailenin değerlerini, ilkelerini, uygulamalarını bir anlamda sağlık davranışlarını da içine alan yaşam tarzları şekillenmektedir.

Aile sağlığı, her bir bireyin iyiliğinden hastalığına doğru uzanan bir dağılımda aile işlevlerinin nasıl iyi olabileceği ile ilgilidir. Aile sağlığı yalnızca bir üyenin sağlıklı olmasını ve diğer aile üyeleriyle ilişkilerinin nasıl olduğunu içermez, aynı zamanda aile dışındaki toplulukla ilişkilerini ve baş etmelerini de içerir. Hemşireliğin dört temel kavramından biri olan çevre kavramı pek çok hemşire teorisyen tarafından ele alınmış olup aileyi sosyal yapı/sosyal çevre olarak tanımlanmaktadır. Aile-çevre ilişkisinin önemi, özellikle 1980'lerden beri fark edilmeye başlanmıştır.[7,8] Bu birincil sosyal yapı aile üyelerinin sağlığını yükseltmeye yönelik uygulamaları ve hastalığı önleme davranışını öğrenmede ön koşul gibi görünmektedir.[9,10] Aile dinamiklerinin ve müdahalelerinin ilkelerini anlama, bireysel hasta gibi ailenin daha fazla incelenmesi hemşireler için önemlidir. Hemşireliğin tüm alanlarında olduğu gibi psikiyatri hemşireleri de bakım verdikleri sağlıklı ya da hasta bireylerle çalışırken onların aileleriyle de her düzeyde çalışmak durumundadırlar. Sağlıklı ya da hasta bireyler bir aile sisteminin üyesidir ve bu yüzden geçmişteki, şu andaki ve gelecekteki aile ilişkileri, kendilik kavramından beklentilerinden, değerlerinden, inanışlarından ve eylemlerinden etkilenmektedir.[5,11] Bu durumda bireyin veya ailenin sağlık davranışlarını birbirinden etkilenmektedir denilebilir.

1990'lı yıllarda aile kavramı, hemşirelik literatüründe "Aile Merkezli Bakım", "Aileye Odaklanmış Bakım olarak en çok kullanılan kavramlar arasında yer almıştır. 1994 Yılı Birleşmiş Milletler tarafından "Uluslararası Aile Yılı" olarak ilan edilmiştir. Ayrıca her yıl 15 Mayıs'ta "Uluslararası Aile Günü" olarak belirlenmiştir.[12] Bu tarihsel gelişime paralel olarak 12 Mayıs 1994' de Uluslararası Hemşireler Birliği (International Council of Nurses-ICN), Uluslararası Hemşireler Günü temasını "*Sağlıklı Nesiller İçin Sağlıklı Aile*"; 2002 yılında ise "*Hemşireler daima yanımızdadır: Aileler için bakım*" olarak belirlemiştir.[13] Dünya Sağlık Örgütü, "Sağlık 21: 21. Yüzyılda Herkese Sağlık" anlayışını yansıttığı politikalarında hedeflere ulaşmada öngördüğü dört temel strateji içinde aileyi, aile ile bütünleşmiş toplum odaklı bakıma vurgu yaparken aslında bireylerin sağlığını geliştirmede aileyi merkeze almıştır.[14] Aile merkezli yaklaşım aile bireylerinin sağlıklı olma ve sağlıklı kalma durumlarını etkileyen ruhsal, sosyal ve biyolojik ilişkileri anlamak, aile içi gerilimleri ya da aile içi destek mekanizmalarını belirleyerek tüm bu kaynakları bireylerin sağlık göstergelerini iyileştirmek için kullanmaktadır.[15] Ruh sağlığında yaygın inanışlardan biri de hastanın ilerlemesinde ve gelişmesinde ailenin etkisinin olduğu ya da tam tersine hastanın ilerlemesinin ailenin üzerinde etkisi olduğu yönündedir.[16]

Bu gelişmelerin ışığında günümüzde "Aile" artık sağlık sisteminde "Hasta"yı ele alırken birlikte düşünülmesi ve ele alınması gereken sistem olarak kabul edilmiştir. Bu anlayış, her ailenin bir birey gibi tek, kendine özgü olduğu anlayışını ve birey gibi ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Yani "her bir aile ayrı problemlere ve güçlere sahiptir" anlamını taşımaktadır. Ancak, bununla birlikte her aile diğer ailelerle bazı

evrensel özellikleri de paylaşır. Bu evrensel özellikler her bir ailenin biricikliğini anlamak için önemli bir anahtardır.[2,5,10] Bunlar:

- Her aile küçük bir sosyal sistemdir.
- Her ailenin kendi kültürel değerleri ve ilkeleri vardır.
- Her ailenin yapısı vardır.
- Her ailenin mevcut temel fonksiyonları vardır.
- Her aile yaşam döngüsündeki evreler boyunca hareket eder.

Bu bağlamda düşünüldüğünde, günümüzde hemşirenin aileye verilecek olan sağlık hizmetleri içerisinde hemşirelik bakım hizmetini bütüncül bir bakış açısıyla yerine getirmesini kolaylaştıracak, ailenin bu karmaşık yapısını, süreçlerini değerlendirmek ve müdahale etmek için kuramsal bilgi alt yapısının gelişmiş olması beklenmektedir. Bu bakış açısıyla bu yazıda aile kuramsal ve kavramsal yapısıyla anlatılmaya çalışılacaktır.

Aile Çalışmalarında Kullanılan Teorik Yaklaşımlar

Tarihsel süreç içinde aile ünitesinin dinamikleri, yapısı ve fonksiyonları aile odaklı meslekler için iki kavramsal çerçevede ele alınmıştır. Bunlar; Aile Teori Modelleri (aileyi değerlendirmeyi ve anlamaya yön verir) ve Aile Terapi Modelleri (müdahalelere yön verir.) dir.[9,17] Bu iki yaklaşım aileyi değerlendirme ve müdahale uygulamaları için davranış, doğa ve fiziksel bilimlerden kökenini alır; aile yapısını ve süreçlerini anlamada yardımcı eder ve kavramsal çerçeveyi oluşturur.

Burada temel üç yaklaşım yer almaktadır:[2,9,12]

1. Yapısal-Fonksiyonel Yaklaşım,
2. Sembolik Etkileşimsel Yaklaşım,
3. Gelişimsel Yaklaşım

Bu yaklaşımları kullananlar bir sistem olarak aileyi ele alan “Genel Sistemler Teorisi”nden yararlanmaktadır.[9]Genel sistemler teorisi Genel sistemler teorisi 1936 da biyolog Ludwig von Bertalanffy tarafından II. Dünya Savaşından sonra ön sırada gelen bilgisayar ve sibernetikteki gelişmelerin bir dış yansıması olarak ortaya çıkmıştır.[8,9] Ancak insanı araştıran farklı meslek alanlarında, sağlık sistemi, aile sistemi ve insan sistemlerini (beden vb) anlamak için, kullanılan bir kavram olmuştur.

Sibernetik ve Aile

Sibernetik, makine ve hayvanlarda bir iletişim bilimidir. İlk defa matematikçi, sosyal felsefeci ve mühendis olan Norbert Wiener, Yunanca’dan “dümenci” anlamına gelen “sibernetik” sözcüğünü kullanmıştır.[19] Sibernetik “bilgi alış veriş ve kontrol sistemi”ni inceleyen yeni bir bilim dalı olarak ortaya çıkmış ve karşılığı “geri besleme” olan “feed back” tanımlanmıştır. Antropolog Gregory Bateson , “önceki bilimlerin madde ve enerjiyle ilgili olduğunu, sibernetiğin ise örüntüler ve tarzlar üzerine odaklanmış yeni bir bilim olduğunu” vurgulamıştır.[19] Sibernetik ve sistem düşüncesi iç içe olup sistem düşüncesinin temel özelliklerini sibernetikte görmek mümkündür.[20-22]

- a. Sistemler parçalardan oluşur. Bu parçaların her biri kendi içerisinde bir sistem oluşturur.
- b. Parçalar birbiriyle belli bir düzen, sıra ve etkileşim içinde çalışır.
- c. Parçalardan birinin hızı, işleyişi, tarz, tavrı, sırası değişirse, tüm sistem değişir.
- d. Parçaların ayrı ayrı toplamı, bir bütün halinde işlemleri ile aynı şey demek değildir. Yani bir bütün, başka bir deyişle bir sistem, her bir parçasının ayrı

ayrı toplamından daha fazla şeydir. $1+1=2$ ama 1 ve 1' in birlikte ürettiği eşit değildir.

- e. Bütün sistemlerin optimum ölçüleri vardır.
- f. Bir sistemi ne kadar güçlü iterseniz o kadar güçlü karşılık verir.
- g. Sistemlerin ürettikleri olduğu gibi yan etkileri de vardır. Her sistem kendi işini ve iç etkilerini üretirken olumlu ya da olumsuz yan etkiler de üretir. Davranış her zaman, kötü sonuçtan önce iyi bir sonuç üretir.
- h. Neden ve sonucun bağlamsal olarak yakınlığı ve uzaklığı sistemin basitlik ve karmaşıklığı ile orantılıdır.
- i. Sistemler döngüler oluşturarak çalışırlar.

Sistemler sürekli olarak geri bildirim yaparlar. Dolayısıyla bugünün problemleri geçmişin çözümlerinden kaynaklanır. Sibernetikte geri bildirim en temel olarak psiko feed-back ve sosyo feed-back kavramlarıyla açıklanmaktadır:[20]

Psiko feed-back:“ Hataların yapılarak doğru olanı öğrenme” dir. Buna göre daha önceleri yapılmış olan hatalardan ve geçici yanlışlıklardan korkmamak gerektiğini ifade edilmektedir. Çünkü içimizde çalışan “servo-mekanizma sistemi” edindiğimiz deney ve bilgileri “Negatif feed-back” şeklinde hatalardan ayrılarak, doğru olana yönlendirmektedir.

Sosyo feed-back: İnsan aynı zamanda sosyal yaşantı içindedir. Toplum arasındaki ilişkilerin yalnızca feed-back sistemi ile işlediği şu örnekte açıktır. Bir toplumda konuşmakta olan bir insan, durmaksızın konuşarak o topluma istediği bilgileri iletmektedir. O toplum , kendisini sessizce dinlediği sürece durum bir “*Pozitif Feed-back*” tir. Çünkü hiçbir karşılık alınmamakta ve ilettiği bilgilerin nerelere ulaştığını ve ne derece karşılık bulduğu bilinmemektedir. Pozitif geribildirim, bir tepkinin giderek büyüyerek kontrol-den çıkmasını sağlar ve sistemin dengesini bozar. Ancak o toplum dinlerken “ evet doğru” , “hayır, öyle değil, şöyledir” gibi karşılık veriyorsa işte durum o zaman “*Negatif Feed-back*” tir. Çünkü “iletilebilir bilgi” yerine ulaşmış ve “karşılık olan bilgileri” getirmiştir. Bu, “geri bildirim geri bildirimini ” anlamına gelmektedir. Sistemlerin çalışmasında, geri bildirim ve geri besleme sistemleri çok önemlidir. Bu ele alış biçimleri psikolojide “Sonuçların Bilgisi” tanımının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Yani A ve B birbirini etkilediğinde; A daki değişim B de bir değişim ortaya çıkarır ve bu A daki değişimi daha da arttırırsa; bunun “pozitif geribildirim” (değişimi arttıran geribildirim) olduğu kabul edilir. Negatif, yani değişimi azaltan geri bildirim örnek ise, ısı ayarlaması yapan termostat sistemidir. Böylece ısı artışı belli bir düzeyde tutulur. İstenen ısıya ulaşıldığında sistem kendiliğinden kapanır ve ısı düştüğünde tekrar çalışmaya başlar. Böylece sistemde dinamik bir dengein sürmesi sağlanır.[20]

Genel sistem teorisinin ana fikri iç içe geçmiş iki alanı birbirinden ayırmasıdır. Bu alanlar; sistem yapısını etkileyen etkenler ve sistem kontrolünü etkileyen etkenlerdir. Sistem yapısı; bütünlük, sınır, hiyerarşi gibi aile üyeleri arasındaki ilişki, üyelerini ve aile organizasyonunu işaret eder. Sistem kontrolü; amaçlara ulaşmak için ailelerin etkinliği ve aile işleyişi ile ilgili süreçlerdir. Kaynaklar, homeostazis, geribildirim ve enerjiyi içine alır. Yaşayan sistemlerin hepsinde çevresel sınırlara karşı değişik derecelerde madde, enerji ve bilgi geçişine izin veren yarı geçirgen sınırlar vardır.[9,18]

Aile sistemi aile üyelerinin iç eylemleriyle ve çevredeki dış eylemlerle stres altında olabilir. Aile sistemi, sistemin işlerliği için kullanılabilir dış çevreden bilgi alma ve geribildirimle etkileşir. Aile sistemini içine alan tüm sistemler dışarıdan olan etkileşimler ve aile içindeki güçler arasında bir denge kurmaya çalışır, sistem dengesini ve geribildi-

rim ise sisteme giren bilgi olarak tanımlanır. Örneğin sistemi tehdit eden bir stres oluştuğunda buradaki bilgi: “*Stres beklenmelidir.*” Bu yüzden aile sistemindeki kararlar sisteme giren bilgi üzerine temellenir. Bu uyarı geribildirim şeklinde, sistem dengesini sürdürmek için gerekli uyumu ve uygun düzenlemeleri içerir. Bilgi geribildirimini artıran etkili karar verme ve sistem dengesi artar.[9] Bu durum ailenin dengesi olarak düşünülmelidir.

1. Yapısal Fonksiyonel Yaklaşım

Yapısal fonksiyonel yaklaşım aileyi açık sosyal sistem olarak tanımlar. Bu aile ve toplum fonksiyonlarının etkileşmesi, aile yapısını araştırma ve fonksiyonlarını aile yapısının nasıl etkilediğini analiz etmeyle açıklanır.[2,9,12] Bu teori iki alana odaklanır:

1. Üretim, çocukların sosyalizasyonu, fiziksel gereksinimlerin karşılanması ve ekonomik fonksiyon gibi ailenin gösterdiği temel fonksiyonları tanımlar;
2. Aileyi etkileyen iç ve dış güçleri içine alan aile süreçlerini anlamayı kapsar.

Genel sistemler teorisi holistik amaca yönelmiş, kendi kendini sürdürme, kendini yaratma gibi insancıl bir aile bakışı sağlar.[5,12] Her bir aile üyesini biricik ve ayrı bir alt sistem olarak düşünülmesini vurgular. Wright ve Leahey aşağıdaki sistem ilkelerinin göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmiştir.[9]

- Aile sistemi, daha geniş bir üst sistemin parçasıdır ve birçok alt sistemden oluşur.
- Aile bir bütün olarak parçalarından daha büyüktür.
- Aile üyelerindeki değişim tüm aile üyelerini etkiler.
- Aile değişim ve durgunluk arasında denge kurabilir.
- Aile üyelerinin davranışı linear (doğrusal)’dan çok sirküler (döngüsel) kullanıldığında daha yararlıdır

Aile, bireylerin oluşturduğu alt sistemlerle işlev görür. Her alt sistemin ayrı işlevi ve bireylere yüklediği sorumlulukları vardır. Ailede üç temel alt sistem vardır:[12]

1. Karı kocanın oluşturduğu *eş alt sistemi* (anne ya da baba olarak),
2. Anne babanın oluşturduğu *ebeveyn alt sistemi* (anne ile baba birlikte ya da ayrı ayrı anne ve baba olarak),
3. Çocukların oluşturduğu *kardeşler alt sistemi* (çocuk 1 ile çocuk 2 birlikte ya da ayrı ayrı çocuk 1 ve çocuk 2 olarak)

Her bir üye bir alt sistem olarak bakılmaktadır. Aile üyeleri birkaç farklı alt gruba aittir. Anne, eş, teyze, kız olabilir. Bazen bu roller çatışabilir. Sınırlar bireyleri ve aileleri kuşattığında değişik geçirgenliklerle engeller görünmez. Ailede ailenin ve alt sistemlerin otonomisinin ayrımı korunur. Eş alt sisteminin ebeveyn, çocuktan ve dış dünyadan ayıran bir sınıra sahip olduğunu ifade eder. Ebeveyn çocuk arasındaki sınır, çocuklara ebeveynleriyle etkileşmek için yetki verir, fakat eş alt sisteminden onu dışarıda tutar.[12,23] Genel sistemler teorisinden etkilenecek Rogers’ın “*Üniter İnsan Olma Bili-mi*”, Roy’un “*Adaptasyon Modeli*”; Neuman’ın “*Sistem Modeli*”; King’in “*Genel Sistem Teorisi ve Çerçevesi*” literatüre girmiş ve uygulamalarında kullanılmıştır.[7-9]

Sosyal Sistem Olarak Ailenin Özellikleri

Sistem teorisi sosyal sistem olarak ailelerin nasıl işlev gördüğü hakkında bazı görüşler sunar. Yaşayan sistemlerin ve açık sistemlerin niteliklerini bilme, aile fonksiyonlarını ve yapısını bilmede ve anlamada yardımcı olur. Ailelerin nasıl fonksiyon gördüğünü açıklamaya yardım eden açık sistemlerin beş özelliği vardır.[2]

1. Üyeler Arasındaki İç Bağımlılık

Aile üyelerinin her biri iç bağımlılığa sahiptir, her bir üyenin eylemi diğer üyenin eylemini etkiler.[10,18,23] Örneğin, koroner kalp hastalığı riskini azaltmak için babanın yapması gereken değişimleri düşünmek, farklı besinlerle beslenmesi için besinlerin hazırlanması ve yeme örüntüsü değişecektir. Eş ve baba olarak rollerini başarıya yeteneğine sahip olsa bile etkilenebilir. Karısıyla bir işi paylaşmak, çocukların ev ödevlerine yardım etmek için zamanı azalmıştır. Aile haritası kullanarak aile üyeleri arasındaki etkileşim örüntülerini göstermek olasıdır. Aile üyeleri arasındaki etkileşim arttığında dürüstlük, pozitif beslenme daha da artacaktır. Aile üyelerinin iç bağımlılığı, aile üyelerini bir şekilde etkileyen iç ilişkilerin pekişmesini içeren karmaşık bir iletişim özelliği taşır ve aile sağlığına katkı verir. Çatışma çözümünde, kendi kaynaklarını kendine çevirmede sosyal destek sağlar.[5,10]

2. Aile Sınırları

Sistem olarak aileler sınır koyar ve sürdürür. Ego sınırları, kuşaklararası sınırlar, toplum sınırları gibi. Bir aileyi diğer aileden ayıran özellikler onların kendilerine özgü eylemleri ve sınırlarıdır. Deneyimler ve beklentilerin paylaşılmasından doğan bu sınırlar dünyanın dışında kalan bir zincire karşı üyeleri birbirine bağlar.[18,23]

3. Enerji Değişimi

Aile sınırları yarı geçirgendir; aile ünitesine rağmen, dış dünyaya seçici geçişlerle bağlanmaya izin verir. Yeterli fonksiyon görmek için aileler açık sistem olarak çevresiyle bilgi ve materyalleri değiştirirler. Bu süreç enerji değişimi olarak ifade edilir. Bu da sağlıklı ekolojik dengeye götürür. Ailenin gelişim evreleri boyunca yaşadığı sürecin başarılı olması bu enerji değişimini ailenin nasıl yönettiği üzerine bağlıdır.[10] Sistem geçirgen değil çok katı ise diğer sistemlerin birbiriyle etkileşimi gerçekleşmez ve birlik-teliği sağlanamaz. Katı yapı bir işin başarılması için kişiyi dikte eder. Örneğin, anne çocuğuna bakar, duygusal destek sağlar, baba ekonomik geçimi sağlar gibi. Bir görev için sorumlu olan kişinin sağlık durumunda değişim olduğunda işleri üzerine alabilecek kişi yoksa aile sıkıntıya girer. Ayrıca sınır çok geçirgen ya da belirsiz ise alt sistemi oluşturan bireylerin farklılıkları korunamaz, ayrışma ve bireyselleşme gerçekleşmez.[10,18]

4. Uyumlu Davranış

Aileler uyum gösteren, denge arayan sistemlerdir. Bu uyum davranışı amaç ve değerlerin değişimini gerektirebilir ailenin kapasitesini zorlayabilir. Bu noktada aile tehlikeye girer, parçalanabilir, stres çözümlenemediği için disfonksiyonel olabilir.[2,4,5]

5. Amaca Yönelmiş Davranış

Aileler bir amaç için vardır. Bu amaç üyelerin gelişimini yükselten bir ortam kurmak ve sürdürmektir. Bu amaç için aile sevgi, güvenlik, özdeşim, ait olma, toplumda yetişkin rollerine hazırlanma ya da yardım gibi işlevler gösterir ve her bir aile üyesinin sürdürmesi gereken kendine özgü görevleri vardır.[2,23]

Aile Kültürü

Aileler kültürel boyutlarıyla sosyal sistemdir, biyolojik olarak akrabalıkla ve sosyal olarak seçimleriyle bağlıdır. Aile kültürü, aile yapısı ve fonksiyonlarını etkileyen davranışları yaymak ve deneyimlerini yorumlamak için aile üyelerinin kullandığı kazanılmış bilgidir. Kültür, eylemi yaparken niçin öyle davrandıklarını açıklar. Aile kültüründe üç öge söz konusudur.[2]

1. *Aile üyeleri, aile davranışlarını etkileyen mevcut değerleri paylaşırlar.*

Değerler herkesin yaşamına yol gösterici düzenleyicilerdir. Neyin daha fazla neyin daha az zahmete değer olduğuna karar verir. Yani değerler bireylerin yaşamlarına anlam veren ve olması gereken gerçekleri yansıtan nesnelere hakkındaki fikirlerdir. Bireyin iç dünyasının bir parçasıdır ve bireyden bireye değişebilmektedir. İçeride dönük ve dışarı dönük olabilir. İçeride dönük değerler bireyin davranışlarından çıkartılır, dışarı dönük değerler ise bireyin ifade ettiklerinden kolayca gözlenebilenlerdir. Yaşam değerleri, alışkanlıklar, ebeveynlerden öğrenilenler, yaşanan duygular ailenin bir üyesi olarak ve aileye özgü sosyal bir yön ve atmosfer sağlar. Ailenin yaşam felsefesi de aile üyeleri arasında bir bütünlük oluşturan ailenin ortak değerlerini oluşturur. Bu değerler yoluyla bireylerin kişiliği ve davranışları büyük ölçüde etkilenir, kararları desteklenir. Bu nedenle ister bireysel, ister ailesel, ister toplumsal düzeyde olsun insan davranışlarını anlamak için değerler anahtardır.[5,23,24]

Değerlerin yaşam içerisindeki işlevi bireyden bireye, aileden aileye, toplumdan topluma geçişi, yaşam içinde karşılık bulması ve değerlere atfedilen anlamla ilişkilidir. Örneğin Değer: “ Aile konuları aile içinde kalır”; İlke: “ Problemimiz hakkında kimseye bir şey söylemeyin” gibi. Değerlerin özgürce ifade edilmesi pek kolay olamamakla birlikte ailenin inanışları, duyguları düşünceleri ve yaptıkları şeyin belirleyicisi olmaktadır. Önceki kuşakla geçer, diğer kuşağa aktarılmaktadır. Aile yaşamının entegral bir parçası olup, değişim zor olabilmektedir. Değerlerin özgürce ifade edilmesi tartışmayı kolaylaştırabilir. Değerlerin sessizleştirilmesi emir ve kontrolü tolere edemeyen diğer aileler için seçimleri artırır.

2. *Aile üyeleri için tanımlanan ve tarif edilen mevcut roller vardır.*

Roller, aile üyeleri tarafından tanımlanan ve gün içerisinde ailenin yaşamında üyelerin üstlendiği görevler ve sorumlulukları içerir. Anne rolü, baba rolü ve çocuk rolü gibi. Literatürde, ülkemizde erkeklerin kadınlara göre daha geleneksel cinsiyet rolü tutumlarına sahip oldukları, kadınların çalışmaya yaşamına katılması değişimler yaratsa da evle ilgili rollerin hala kadınlar tarafından yerine getirildiği gösterilmektedir.[1,4,25]

3. *Aile kültürü ailede gücün kullanımı ve dağılımını tanımlar.*

Güç, kontrol, otorite geçişi veya başkalarını etkileme her bir ailede farklı özelliğe sahiptir. Bazı ailelerde tek kişi üzerinde yoğunlaşabilir, başka bir ailede ise siyasal ve sosyal eşitlik üzerine kurulabilir. Geleneksel ailede, babanın diğer üyeler üzerinde kesin otoritesinin olması söz konusudur.[2] Bazen de “ailede aşırı koruyucu anne”, “belirsiz baba” ya da tam tersi bir rol; “süper kadın”, süper koca” işlevleri veya “pasif bağımlı, tamamlayıcı eş” işlevleri; çocuklarla ve diğer aile üyeleri ilişkilerde zayıflık, ya da üyelerinden birinde fiziksel, duygusal, cinsel ve madde suistimali olma gibi özellikler “aile patolojisi ya da belirtisi” olarak adlandırılmaktadır.[5]

Aile Yapısı

Aile yapısı, ailede yer alan aileyle birlikte düşünülen insan örüntüleridir. Her ailede yaygın bazı özellikler olmasına rağmen her bir aile formu biricik problemlere ve güçlere sahiptir. Hemşirenin aile kurumunu ne olduğunu anlaması aileye ilişkin potansiyel kaynakların ve endişelerin gözden kaçırılmasını önler.[10] Minuchin tarafından aile yapısı aile üyelerini organize eden fonksiyonel boyutlar olarak ifade edilir.[18] Dünyanın değişen ve gelişen ekonomik yapısı, sanayileşme, toplumsal, siyasal alandaki değişimler aile yapısını ve fonksiyonlarını geçmişten günümüze etkilemiştir.[1,10]

Aile yapısı genel olarak geleneksel ve geleneksel olmayan aile şeklinde ikiye ayrılır.[1,2] Geleneksel aile yapısı toplumda daha çok kabul gören bir yapıdır. Geleneksel form dışındaki yapılar ise normal dışı veya normalden sapma olarak görülür. Bununla birlikte literatüre bakıldığında, bugün daha da genişlemiş aile yapısı ve türleriyle daha ileri tanım yapılmış ve “hastanın söylediği ailedir” tanımı görülmektedir.[2] Bu tanımlama biçimi aslında bireylerin aile olarak neyi tanımladığı ve aileyi nasıl yorumladığı konusunda 24 saat kesintisiz hizmet veren hemşireler için bireylere ve ailelere ulaşmada gereksinimlerini belirleme ve karşılamada önemli bir ipucu olma niteliği de taşıyabilir.

Aile Fonksiyonu

Aile fonksiyonu ailenin amaçlarına ulaşmak için aile tarafından kullanılan süreçleri içerir. Bu süreçler; aile üyeleri arasındaki iletişim, amaç oluşturma, çatışma çözümü, beslenme, iç ve dış kaynakların kullanımını içerir.[10] Tarih boyunca aileler benzer fonksiyonlara sahiptir. Neslin devamlılığı için çocuk yapma, sağlıklarını koruma, eğitim öğretim, duygusal destek, beslenme, ekonomik destek, güvenlik, sevgi, sosyalleşme vs. sağlayarak, aile birlikteliğinin bütün ihtiyaçlarının karşılamaktadır.[5,9,12] Bu görevler üyelerin büyümesini ve gelişmesini sağlamak için yararlıdır. Sevgi, aile üyeleri için besleyici bir atmosfer sağlar, aile mutluluğu ve yakınlığı güçlü bir sevgi bağıyla tanımlanır. Karı koca arasındaki sevgi ve anlayış diğer aile üyelerine de dağılır.[2,4,23] Türkiye’de yapılan bir çalışmada bireyler kendileri için ailenin işlevlerinden bazılarını %71.77 oranında bireylerin sevgi ve şefkat gereksinimlerini giderebilecekleri bir ortam, %68.82’si neslin devamlılığını sağlamak, %68 oranında çocukların ruh sağlığını gözetmek olarak ifade etmişlerdir.[6,25]

Aile üyelerinin stabilitesi bireylere güvenlik duygusu verir. Aile kendileri için kabul ettikleri üyelere bir yer sunar ve dış dünyaya karşı yeterli hale getirir. Böylece bireyler, güvenli ortamda büyümeyi ve gelişmeyi öğrenirler.[4,5] Aile fonksiyonları aile üyelerine ait olma duygusu, bir bütün olduğu duygusunu verir. Aileler iç ve dış kaynakları kullanmak zorundadırlar. Üyelerin yetenekleri ve ekonomik gelirler iç kaynakları, sosyal ilişkiler dış kaynakların kullanımını sağlar. Bu yolla stresli dönemleri ve ailenin incinebilirliğini azaltmak mümkündür. 23,25]

Ailenin en temel fonksiyonlarından biri üyelerini sosyalleştirmektir. Üyelerine kültürlerini değerlerini, tutumlarını, amaçlarını ve davranışlarını geçirerek, gelecek nesillere hazırlar. Sosyalleşme süreci bu yolla başlar, aile dışındaki deneyimlerle şekillenir. Bu süreç, çocuğun bağımsız gördüğü deneyimlerinin derecesinden etkilendir. Ailenin çocuğa karşı bağımlı, koruyucu tutumu ya da bağımsızlaştırma, kararlara katma derecesi de sosyalleşmeyi etkiler.[18,26]

Tüm bunlar normal / sağlıklı / fonksiyonel aileyi tanımlamak için kriter oluşturur. Bu bağlamda sağlıklı ailenin özellikleri şu şekilde sıralanabilir.[2]

1. Aile üyeleri arasında, kolaylaştırıcı bir etkileşim süreci yaratmak
2. Üyenin bireysel gelişimini artırmak
3. Rol ilişkilerini etkili bir şekilde yapılandırmak
4. Aktif olarak problemleriyle başetmek için girişimlerde bulunmak
5. Sağlıklı bir ev çevresi ve yaşam tarzına sahip olmak
6. Bağlı oldukları topluluklarla düzenli bağlar kurmak

2. Sembolik Etkileşimsel Model

Sembolik etkileşim teorisinin temel varsayımı, fiziksel bir çevre gibi insanların sembolde yaşadığıdır. İnsan davranışları, insanların kendi eylemlerine ve başkalarına verdiği anlamı yansıtır. Aileler değerlendirildiğinde bu yaklaşım, üyelerin davranışlarını analiz ederek, aile dinamiklerini açıklamak için kullanılır. Bu aile içi dinamikleri, roller, iletişim örüntüleri, karar verme ve sosyalleşmeyi içerir.[2,9]

Aile üyelerinin her biri birkaç tanımlanmış role sahiptir ve etkileşimde buldukları bireyler vardır. Üyeler ailenin karşılaştığı iç dış durumlarda rollerini tanımlarlar. Bu rol beklentileri referans grupları, olaylar ve bireylerin kendilik kavramını içine alır. Her bir aile üyesi diğer üyeleriyle etkileşimlerinde rol dışı eylemlerde bulunur. Teori, ailenin toplumla ilişkisi ve diğer yan birlikteliklerini açıklamak için aile dinamiklerinin etkilerini vurgular, ailenin toplumla ve diğerleriyle ilgili özelleşmiş güç kaynaklarını değerlendirmede de kullanılır. Bu değerlendirme biçimi aile içi ilişkiler odağında aileyi bir etkileşim örüntüsü olarak ele almakta ve diğer sosyal etkileşim örüntüleriyle birlikte aileyi anlama olanağı sağlamaktadır. Ailenin anlaşılmasını kolaylaştırmada çatışmaların çözümlendiği, karar verme ve görevlerin paylaşıldığı Vuchinich [27] belirttiğine göre Rudolf Dreikurs'ın öne sürdüğü "Aile Konseyi", bu anlamda ilişkileri güçlendirme, sorunları doğru ve doğrudan tanımlama ve çözüm alternatifleri oluşturmada etkili bir yöntem olarak uygulamada kullanılabilir ve önerilebilecek bir yöntem olabilir.

Etkileşim teorisinin kavramlarından hemşire teorisyenler de hemşirelik uygulamaları için model kullanmada yararlanmışlardır. Bunlar arasında Richel "Etkileşim Modeli"; Travelbee' nin " İnsan İnsana İlişkiler Modeli" özellikle psikiyatri hemşireliğinde sıklıkla kullanılmaktadır.[7-9]

3. Gelişimsel Model

Gelişimsel model, ilerleyen her bir yaşam döngüsü evrelerindeki üyelerin değişen rolleri ve görevleriyle açıklanan yaşam döngüsü perspektifinden aileye bakar. Yani aileler bireyler gibi yaşam değişimlerinin boyutlarına uyum sağlayarak değişir, büyür ve gelişir. Bu model insan gelişimi, sosyoloji ve çocuk psikolojisi temalarından ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım yapısal-fonksiyonel yaklaşımın geniş sosyal sistem oryantasyonu ve sembolik etkileşim yaklaşımının daha küçük olan aile sosyal sisteminin bir birleşimidir.[10,12]

Gelişimsel model ailenin yaşam döngüsünde sahip olduğu inançları destekler. Yaşam döngüsü nosyonu, ailelerde iç bağımlılık derecesinin olduğu varsayımı üzerine temellenir. Aileler aile yaşam döngüsündeki geçiş noktasında henüz bir evreden diğerine geçmede dış streslere karşı duyarlıdır. Örneğin, herhangi bir zamanda çocuk yeni bir gelişimsel evreye geçerken veya üyelerin sayısında bir farklılık olduğunda değişim için aile güçlenir.[9,18] Gelişimsel yaklaşım aile davranışlarının üç boyutuna odaklanır:[9] (1) Ebeveynlerin rol beklentileri gelişimsel görevlerde değişim; (2) Çocukların rol beklentileri gelişimsel görevlerde değişim; (3)Aile yaşam döngüsündeki çeşitli evrelerde kültürel olarak geçen bir ünite olarak ailenin gelişimsel görevlerinde değişimdir.

Her pozisyon ve rol, karşılıklı ilişkilerin nasıl sürdürüleceğini gösteren, davranışları tanımlar. Rol davranışı aile üyelerinin yaşları ve pozisyonları olarak açıklanır. Birbirine benzemeyen bireysel gelişim görevleri her yaşa özeldir, aile gelişimsel görevleri bu döngü boyunca yerine getirir. İlk evrelerde çocukların gereksinimlerini karşılamak için sorumluluklar eşlerden/anne babadan diğer aile üyelerine paylaştırılır. Duvall ve Miller

bu aktiviteleri “kritik evre” aile gelişimsel görevleri olarak tanımlar. Aile yaşam döngüsünde iki evre vardır.[12,17]

1. Ekspansiyon (Genişleme): Üyelerin etkileşimi ve rollerin, ilişkilerin artması,
2. Konstrüksiyon (Yapılandırma): Aile üyelerinin kendi yaşamlarını yaşamak için ayrılması ya da ölümü.

Ekspansiyon, konstrüksiyon bazı ailelerde değişik üyelerin eklenmesi, çocukların eve dönmesi gibi durumlar nedeniyle tekrarlayabilir. Tablo.1.’ de Aile Yaşam Döngüsü Evreleri görülmektedir:[12]

Tablo.1. Aile Yaşam Döngüsü Evreleri		
Evreler	Duygusal Geçiş	Gerekli Aile Değişimleri
Evre 1: Evden ayrılma: Genç yetişkin	Kendisi için duygusal ve ekonomik sorumluluğu kabul etme	Aile merkezinden kendini ayırıştırma Yakın akrana ilişkilerin gelişimi Kendini önemseme ve kendi ekonomisini kurma Evlilik sisteminin şekillenmesi Eşleri içine alan geniş aileyle ve arkadaşlarla ilişkileri düzenleme
Evre 2: Evlilikle ailenin bağlanması: Yeni çift	Yeni sistemi yorumlama	Küçük çocuk için alan yaratmak amacıyla evlilik sistemine uyum
Evre 3: Çocuklu genç aile	Sisteme yeni üyelerin kabulü	Çocuk ve ev halkı görevlerine bağlanma Büyük ebeveyn ve anne-babayı içeren genişlemiş aileyle ilişkileri düzenleme Sistem içinde ve dışında hareket etmesine izin vermek amacıyla ebeveyn-çocuk ilişkisini ayırma Kariyere evliliğe yeniden odaklanma Daha yaşlıları bakmak için bağlanmaya karşı ayrılmanın başlaması
Evre 4:Ergen Aile	Büyükanne büyükbabanın incinirliği ve çocukların bağımsızlığını içeren aile sınırlarının esnekliğinde artma	Çift olarak evlilik sistemi için yeniden görüşme * Büyüyen çocuklar ve aileler arasında yetişkin - yetişkin ilişkilerin gelişmesi
Evre 5: Kendi geçimini sağlayan, ayrılan çocuklar (Boş Yuva)	Aile sistemi içine giren ve sistemden çıkan kalabalığı kabul etme	Büyükanne -b ab anın ölümü ve yetersizlikle ilgilenme Yeni ailesel ve sosyal rolün açıklanması Psikolojik gerilemeyi dikkate alarak çift olarak fonksiyon görme ve kendini sürdürme
Evre 6:Geç yaşamdaki aile	Kuşak rollerinin ayrılmasını kabul etme	Orta kuşağın rollerini merkezden destekleme Eş, kardeş ve yaşlıların kaybıyla ilgilenme ve kendi ölümü için hazırlık

Sonuç

Tüm kuramsal ve kavramsal yapılar dikkate alındığında, bakımın odağında olan birey kendi karmaşık yapısı içinde bir taraftan aileyi barındırırken diğer taraftan yine karmaşık bir yapı olan ailenin bir üyesi olarak ta varlığını sürdürmektedir. Bu noktada ailenin, üyelerinin bir toplamı olarak hem de tüm üyelerinin tek tek değerlendirilme ve müda-

hale edilme gereksinimi söz konusudur olmaktadır. Sonuç olarak hemşireliğin amacı herhangi bir durumda gereksinimlerini karşılamada zorluk yaşayan, kendine yetemeyen bireyin ve ailesinin maksimum sağlığına ulaşması ve sürdürmesi için yardım etmektir.

Hemşirenin odağı, hem aile hem de hasta olarak aile ve belirli bir çevre içindeki koşulları kapsar. Bu, ailenin değerlendirilmesini, tanılama, planlama, müdahale ve değerlendirme süreçlerini içerir. Hasta olarak aile yaklaşımında da aile, hemşirelik bakımının birincil odağıdır ve aile örüntüleri ve süreçleri incelenir. Hemşire aile içinde bulunduğu koşulları dikkate alarak elde ettiği veriler doğrultusunda “Aile süreçlerinde değişim”, “Bakım verici rolünde zorlanma”, “Aile içi baş etme: Büyüme potansiyeli”, “Etkisiz aile içi baş etme: Uzlaşma”, “Etkisiz aile içi baş etme: Yetersizlik” gibi hemşirelik tanımlarını belirler.[28] Bu tanımlar doğrultusunda aile ve üyelerini merkeze alan onların sağlığına ulaşmak ve sürdürmek için bu örüntülere ve süreçlere yoğunlaştığı müdahalelerini belirleyebilir, uygulayabilir ve sonuçlarını değerlendirebilir. Bu bağlamda bakım verdiği bireyler için temel felsefelerinden biri olan “hastalık yok hasta var” anlayışını yani bakımının merkezine hastalığı değil bireyi alan bu yaklaşım aile içinde söz konusu olmalıdır. Hemşire olarak sağlık bakımının odağını yalnızca birey değil aileye doğru yöneltmek, aileyi sadece bir patoloji olgusu olarak değil yapısı, dinamikleri ve tüm süreçleriyle aileyi merkeze almak ve günümüzde daha da önem kazanan bu yaklaşıma öncelik vermek vazgeçilmez bir gerekliliktir.

Kaynaklar

1. Doğan İ. Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları, 6. Baskı. Ankara, Pegem Yayıncılık, 2007.
2. Allender JA, Spradley BW. Community Health Nursing Concepts and Practice, 5th edition. Philadelphia, Lippincott Williams & Wilkins, 2005.
3. Duyan GÇ. Farklı döngülerdeki ailelerin sosyal, demografik ve ekonomik nitelikleri. In 1.Ulusal Aile Hizmetleri Sempozyumu: 2000'li Yıllarda Aile Hizmetleri (Eds AM Aktaş, Ç Arkan, V Duyan, S İl, Ü Onat, E Ünlü):216-225. Ankara, Başbakanlık Basımevi, 2001.
4. Yörükoğlu A. Çocuk Ruh Sağlığı, 19.Baskı. İstanbul: Özgür Yayıncılık, 1994.
5. Stuart WG, Lारा MT. Principles and Practice of Psychiatric Nursing, 7th edition. St.Louis, Mosby, 2004.
6. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. Türkiye'de Aile Yapısı Araştırması 2011. Ankara, Afşaroğlu Matbaası, 2011.
7. Masters K. Nursing Theories: A Framework for Professional Practice, 2nd Edition. Sudbury, MA, Jones and Bartlett, 2012.
8. Veliöğlu P. Hemşirelikte Kavram ve Kuramlar. İstanbul, Alaş Ofset Matbaası, 1999.
9. Berkey KM, Hanson SMH. Pocket Guide Family Assessment and Intervention. St Louis, Mosby, 1991.
10. Potter PA, Perry AG, Stockert P, Hall A. Fundamentals of Nursing. St.Louis, Mosby, 2012.
11. Townsend M. Psychiatric Mental Health Nursing: Concepts of Care in Evidence-Based Practice, 7th Edition. Philadelphia, FA Davis, 2011.
12. <http://social.un.org/index/Family/InternationalObservances/InternationalYearoffamilies.aspx> (17.05.2013'te ulaşıldı).
13. <http://www.icn.ch/publications/international-nurses-day/> (17.05.2013'te ulaşıldı).
14. Öztürk Y, Günay O. Sağlık 21: 21. Yüzyılda herkese sağlık. Herkes İçin Avrupa Sağlık Serisi No: 6. Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000.
15. Taylor RB. Family Medicine Principles and Practice, 5th Edition. New York, Springer, 1998.
16. Boyd MA. Psychiatric Nursing Contemporary Practice, 2nd edition. Philadelphia, Lippincott Williams & Wilkins, 2002.
17. Garcia-Shelton LM, Brody H. Family structure and development. In Fundamentals of Family Medicine (Ed RB Taylor):8-22. New York, Springer- Verlag, 1983.
18. Connors JV. Systems theory and interpersonal relationships. http://www.academia.edu/664210/Systems_Theory_and_Interpersonal_Relationships (15.05.2013'te ulaşıldı).
19. Heylighen F. Cybernetics and the integration of knowledge. <http://pespme1.vub.ac.be/ASC/CYBERNETICS.html> (23.10.2003'te ulaşıldı).
20. Akman T. Dünyanın Sibernetik Oluşumu. İstanbul, Karacan Yayınları, 1982.
21. Yurdakul K, Artar D. Sibernetik, NLP ve Uzlaşma. İstanbul, Kariyer Yayıncılık, 2003.

22. Chalquist C. A paradigm shift from lines to circles: twelve characteristics of family systems. <http://serendip.brynmawr.edu/complexity/chalquist2.html> (23.10.2003'te ulaşıldı).
23. Gülerce A. Türkiyede Ailelerin Psikolojik Örüntüleri. İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, 1996.
24. Çopur Z, Şafak Ş. Aile yaşamında değerler ve önemi. In 1.Ulusal Aile Hizmetleri Sempozyumu: 2000'li Yıllarda Aile Hizmetleri (Eds AM Aktaş, Ç Arkan, V Duyan, S İl, Ü Onat, E Ünlü):312-318. Ankara, Başbakanlık Basımevi, 2001.
25. Şener A, Terzioğlu G. Ailede Eşler Arası Uyuma Etki Eden Faktörlerin Araştırılması. Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 2002.
26. Miller PH. Gelişim Psikolojisi Kuramları (Çeviri Ed. B Onur). Ankara, İmge Kitapevi, 2008.
27. Vuchinich S. Problem Solving in Families: Research and Practice. Thousand Oaks, CA, Sage Publication, 1999.
28. Carpenito LJ. Hemşirelik Tanıları El Kitabı, 13. Baskı (Çeviri. F Erdemir). İstanbul, Nobel Tıp Kitabevi, 2012.

Saliha Hallaç, Dr., Akdeniz Üniversitesi Antalya Sağlık Yüksekokulu, Antalya; **Fatma Öz**, Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, Ankara.

Yazışma Adresi/Correspondence: Saliha Hallaç, Akdeniz Üniversitesi Antalya Sağlık Y.O., Antalya, Turkey.

E-mail: saliha.alkan@gmail.com

Yazarlar bu makale ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

The author reported no conflict of interest related to this article.

Çevrimiçi adresi / Available online at: www.cappsy.org/archives/vol6/no2/

Çevrimiçi yayım / Published online 29 Ağustos/August 29, 2013; doi: 10.5455/cap.20130625102321
